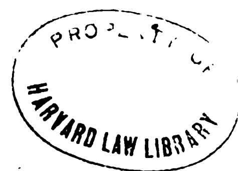

PROPERTY OF
HARVARD LAW LIBRARY

SIGILLVM ACADEMIAE HARVARDIANAE IN NOV ANG
CHRISTO ECCLESIAE
VE RI TAS

HET NORMATIEVE KARAKTER

VAN

Internationale Tractaten

DOOR

Mr. J. C. DE MAREZ OYENS
Oud-Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid

's-GRAVENHAGE
BOEKH. VH. GEBR. BELINFANTE
— 1907 —

HET NORMATIEVE KARAKTER

VAN

Internationale Tractaten

DOOR

Mr. J. C. DE MAREZ OYENS
Oud-Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid

's-GRAVENHAGE
BOEKH. VH. GEBR. BELINFANTE
— 1907 —

HET NORMATIEVE KARAKTER

VAN

INTERNATIONALE TRACTATEN.

Met recht mocht de redactie van het Weekblad van het Recht bij de mededeeling van het arrest van den Hoogen Raad dd. 25 Mei 1906, in haar nummer 8383, op het groote belang van deze beslissing wijzen.

Gedurende vele jaren was het een strijdvraag of aan een internationaal tractaat direct verbindende kracht voor de landzaten, moet worden toegekend.

Deze vraag is door het aangehaalde arrest, opgenomen in bijlage I dezer brochure, bevestigend beantwoord. Dit antwoord is van genoegzaam gewicht, om het aan een opzettelijk onderzoek te onderwerpen.

Nagegaan mogen daarom worden:

1°. de strijdige gevoelens;

2°. het dictum daaromtrent van ons hoogste rechtscollege;

3°. de gevolgen dezer rechterlijke beslissing voor ons positieve Staatsrecht.

De strijdige gevoelens.

Het is onnoodig in het breede te ontwikkelen, wat aan ieder, die onze rechts- of parlementaire litteratuur ook maar eenigszins gevolgd heeft, volkomen bekend is. Om duidelijk te doen uitkomen welk stelsel door den Hoogen Raad wordt gehuldigd, is het daarom voldoende de dusver voorgedragen gevoelens, ter herinnering aan te stippen.

Wat is een tractaat en welke beteekenis heeft zijn inhoud niet voor den Staat die het sloot, maar voor den burger die tot dien Staat behoort?

Eenerzijds heeft men de leer van het gezag van het tractaat als een zelfstandig gezag, boven of naast, maar in elk geval onafhankelijk van het landsrecht.

Anderzijds de leer, die aan het tractaat tegenover den burger direct gezag ontzegt.

De meest verklaarde voorstander van de eerste opvatting is zonder twijfel, prof. HAMAKER. Deze geleerde gelooft aan een wereldstaat, althans aan een boven de staten gevormd nieuw territoriaal rechtsgebied, waarvan de staten territoriale ressorten zijn, zoodat deze afzonderlijke staten vergelijkenderwijs dezelfde rol in den wereldstaat vervullen als de provinciën en gemeenten in den Nederlandschen Staat.

Het recht van dezen wereldstaat vindt men onder meer in de tractaten. „Tegenover de wetgeving — aldus prof.

HAMAKER in Weekblad voor Privaatrecht n°. 1724 — van elk der verbonden staten afzonderlijk is dit recht, omdat het aan het territoriaal en persoonlijk zooveel grootere rechtsgebied gegeven is door eene hoogere macht, die der vereenigde mogendheden gezamenlijk, een hooger recht, dat aan den eenen kant de daarmede strijdige bepalingen der afzonderlijke wetgevingen, voor zoover hare werking op de burgers der verbonden staten betreft, afschaft en aan den anderen kant, zelfs door de afzonderlijke wetgevers niet afgeschaft kan worden. Het staat tot de afzonderlijke wetgevingen, als bijv. het Duitsche rijksrecht tot de landsrechten, of hier te lande de wetten uitgegaan van de wetgevende macht tot de provinciale en de gemeentelijke verordeningen." Niet dadelijk is prof. HAMAKER tot dit standpunt genaderd. In zijne redevoering van 2 Juli 1890 tot opening van de jaarlijksche algemeene vergadering van het provinciaal Utrechtsch genootschap, hield hij zich voorloopig aan de wereldmaatschappij, bestuurd van uit een betrekkelijk groot aantal punten door regeeringen, die hoe langer hoe meer de eenheid der menschheid beseffen en daarom steeds geneigder zich toonen samen te werken tot bevordering der algemeene menschelijke belangen.

Met de leer, laatstelijk door prof. HAMAKER beleden, zijn principiëel eenstemmig, prof. VAN VOLLENHOVEN „Omtrek en inhoud van het internationale recht", Leiden 1898, Mr. Dr. L. E. VISSER „Het wezen der internationale gemeenschap", Amsterdam 1903 en Jhr. Mr. W. J. M.

VAN EYSINGA, „Proeve eener inleiding tot het Nederlandsche tractatenrecht", 's-Gravenhage 1906. (1)

Voorbijgezien wordt niet, dat eerstgenoemde met de constructie van prof. HAMAKER het niet geheel eens is. Toch erkent prof. VAN VOLLENHOVEN een hooger gezag als onmisbare voorwaarde voor internationaal recht. Hoe men dit nu betitelt, als het gezag van een nieuw territoriaal rechtsgebied (prof. HAMAKER) als het gezag van de internationale rechtsgemeenschap (prof. v. VOLLENHOVEN, Mr. VISSER en Mr. VAN EYSINGA) of als de heerschappij van de Rechtsorde (prof. JITTA) en hoe men zich het genetische proces van dit gezag voorstelt, het is om het even. Het staat bij deze schrijvers vast, dat de burgers aan de voorschriften van dit gezag direct gebonden zijn en het geldt bij hen als ketterij, dat die band zijn aanknoopingspunt zou vinden, alleen in het recht van elk land. Ook voor prof. JITTA toch, Rechtsgeleerd Magazijn 1900, blz. 155, is het tractaat een zij het ook rudimentair middel van codificatie van het zelfstandige recht van de algemeene menschelijke samenleving, als uiting van de heerschappij der rechtsorde. Genoemde schrijvers achten dus de onderdanen van deze staten door het tractaat gebonden, onafhankelijk van hetgeen de wet van elk land omtrent de rechtskracht van het tractaat moge voorschrijven. Opmerkelijk is in dit

---

(1) Een aankondiging van deze verdienstelijke dissertatie zal in het eerstvolgend nummer van «Themis» verschijnen.

verband een uitspraak van een der jongste aanhangers van deze leer, de Heer VAN EYSINGA.

Had prof. VAN BONEVAL FAURE, Weekblad voor Privaatrecht no. 1732 geschreven, dat een tractaat, wettelijke rechten betreffend, boven de wet staat, *omdat de Grondwet dit bepaalt*, de Heer VAN EYSINGA, dit hooge standpunt eveneens erkennende, betwist evenwel, dat het dit aan de Grondwet dankt. „De Grondwet, aldus genoemde schrijver, zegt daar niets van en zou dit bovendien niet kunnen voorschrijven" (t. a. p. blz. 163 noot). En uit de stelling, dat een tractaat van hooger orde is dan eene wet, volgt, aldus de Heer VAN EYSINGA, (t. a. p. blz. 136) „dat, als de Regeering in staat is eene uitgave te doen d. w. z. haar door de Rekenkamer verevend te krijgen, als die uitgaaf slechts gegrond is op de begrootingswetten of andere daarmede gelijkstaande wetten (art. 32 der wet op de Rekenkamer) zij daartoe *a fortiori* in staat is, als de uitgaaf op het hooger staand tractaat gegrond is. Zooals beneden nader zal blijken, kan de Grondwet door in art. 123 voor de verevening eener uitgaaf eene wet te eischen niet geacht worden, daardoor verevening krachtens tractaat uit te sluiten. *Het is dus overbodig, de regeering, die uit het tractaat zelf de bevoegdheid daartoe bezit, nogmaals door de wet te doen machtigen, de uitgaaf te doen.*"

Tegenover de zooeven ontwikkelde leer, staat de opvatting, dat de onderdanen van den Staat, die een tractaat

gesloten heeft, daardoor òf in het geheel niet gebonden worden, òf alleen indirect, te weten krachtens eene uitdrukkelijke bepaling van het landsrecht. Ofschoon derhalve de aanhangers van deze opvatting onderling verschillen, zoo stemmen zij toch daarin overeen, dat positief-rechterlijk gesproken, het dusgenaamde gezag van den wereldstaat, of van de internationale rechtsgemeenschap of van de rechtsorde op de burgerij niet den minsten vat heeft. Een staatsrechtelijk bevel moet kunnen worden aangewezen, zal er sprake zijn van gehoudenheid der staatsburgers. Voor de hand lag de opvatting, dat dit bevel alleen kan worden gegeven door eene wet of een Koninklijk besluit, de opvatting dus van hen, die aan het tractaat zelf alle onmiddellijk bindende kracht ten aanzien van de onderdanen van den Staat ontzeggen. De vraag, niet van principieel gewicht, die *hen* verdeelde was of, als de wet, waardoor de burger aan de tractaatsbepalingen wordt gebonden, kon gelden de wet, waardoor het tractaat wordt goedgekeurd, dan wel of een afzonderlijke wet daarvoor zou moeten worden uitgevaardigd.

In beide opvattingen werd niet getwijfeld aan de onmisbaarheid van eene wet. Bekend is het geschrift van Mr. J. A. LEVY „Wet of tractaat" 's-Gravenhage 1880, waarin de noodzakelijkheid eener afzonderlijke wet werd betoogd. Even bekend is de bestrijding daarvan door prof. BUIJS, Grondwet I, blz. 215. „In streng juridischen zin, zegt deze, heeft Mr. LEVY onbetwistbaar gelijk, maar toch dunkt

mij de door hem gestelde eisch te formalistisch, want zij leidt enkel hiertoe, dat dezelfde wetgever tweemaal hetzelfde moet beslissen, eerst om tot de ratificatie te kunnen komen en dan om aan de onderdanen het wettelijk gebod te kunnen opleggen. Staat het vast — en hieraan twijfelt niemand — dat de goedkeuring van den wetgever juist daarom noodig is, omdat uit het tractaat nieuwe wettelijke plichten moeten voortvloeien, dan zie ik niet in, waarom men aan zijn sanctie eenmaal verleend, niet tegelijk het dubbele karakter zou mogen toekennen èn van eene machtiging om te ratificeeren, èn van een gebod aan de onderdanen om na de ratificatie de goedgekeurde bepalingen na te leven."

Prof. Buijs twijfelt dus gèen oogenblik aan de noodzakelijkheid van eene wet voor het opleggen van eene verplichting. Hij acht alleen twee wetten overbodig en dringt aan op niet al te formalistische behandeling van het publieke recht.

Hoe gaarne men aan deze uitnoodiging gehoor zou willen geven, het schijnt wel onmogelijk, zich bij de theorie van het dubbele karakter der goedkeuringswet aan te sluiten.

Een wet die eerst verbindende kracht verkrijgt, na de bekrachtiging niet van *die wet maar van het tractaat* bij die wet goedgekeurd, is in ons staatsrecht iets onbekends. De wetten zijn verbindende uit kracht der afkondiging en werken nadat deze bekend is geworden, welk bekend worden wordt aangenomen samen te vallen met den twintigsten dag na de dagteekening van het dagblad, waarin de wet ge-

plaatst is. De goedkeuringswet, tevens de wet die het landsrechtelijk bevel zou bevatten, zou dus in den regel werken lang voordat het tractaat bekrachtigd is. Een voorbeeld. Het sterke-drank-tractaat voor de Noordzee werd goedgekeurd bij wet van 7 Augustus 1888 (S. nº. 123), maar het tractaat werd bekrachtigd eerst op 11 April 1894 (K. B. nº.59). Zeker, prof. BUIJS herinnert er aan dat de ratificatie (1) moet worden afgewacht, maar hoe moet dit worden opgevat? Werkte nu genoemd tractaat van 11 April 1894 dan wel van den datum, waarop die ratificatie door den Koning werd gepubliceerd 21 April 1894, of misschien van een twintig dagen lateren datum af?

Opmerkelijk is het dat prof. BUIJS bij zijn verweer tegen Mr. LEVY zich niet beriep op het veel eenvoudiger stelsel nu door den Hoogen Raad aanvaard, maar reeds door prof. ASSER in zijn „Bestuur der Buitenlandsche betrekkingen, Amsterdam 1860", ontwikkeld. Het was juist dit stelsel, dat door Mr. LEVY in zijn „Wet of tractaat" zoo hevig werd aangevallen. Waarom sloot prof. BUIJS zich dan niet aan bij de leer van prof. ASSER? De gevolgtrekking ligt voor de hand, dat hij er niet van weten wilde en met den Heer LEVY dit stelsel in strijd achtte met onze Grondwet.

In den laatsten tijd was er echter opnieuw een sterke strooming in de bedding, door prof. ASSER reeds in 1860

---

(1) Bedoeld is natuurlijk *de uitwisseling* der ratificatiën.

aangewezen. In de zitting der Tweede Kamer der Staten-Generaal van 24 Juni 1903 bestreed de Heer ROËLL het stelsel van den toenmaligen Minister van Justitie, die zich een staatsbevel niet anders kon denken dan in een wet, n.l. niet een zoodanige die alleen een tractaat goedkeurt, maar eene die dat bevel uitdrukkelijk uitspreekt. En de Heer ROËLL beriep zich niet op het stelsel van prof. BUIJS, dat het landsbevel reeds in de goedkeuringswet ligt opgesloten. Dit landsbevel komt, naar zijne opvatting, direct van den Koning. De Koning, een tractaat sluitende, pleegt volgens hem eene daad van wetgeving. Nog pertinenter liet zich prof. VAN BONEVAL FAURE, Weekblad voor Privaatrecht n°. 1732, uit voor het stelsel, dat de Nederlandsche Staatsburgers een landsbevel hebben te gemoet te zien, behalve van den wetgever, en van den Koning een besluit nemende, ook nog van den Koning, die een tractaat sluit, dat dus Staatsbevelen niet slechts in eene wet of een koninklijk besluit, maar ook in een internationaal tractaat te vinden zijn. Prof. FAURE acht de vraag deze: welke is de omvang van de bevoegdheid door onze Grondwet aan den Koning toegekend met opzicht tot het sluiten van tractaten? „Niet, zoo betoogde deze rechtsgeleerde, omdat de Staten-Generaal het verdrag hebben goedgekeurd, is het nà de bekrachtiging ook bindend voor de onderdanen, maar omdat de Koning door die goedkeuring tot ratificatie bevoegd en tot deze overgaande, de in het verdrag voorkomende bepalingen, die naar haren inhoud

voor de onderdanen bindend zijn, voor hen verbindend heeft gemaakt. Maar hoe ten aanzien van art. 5 Algemeene Bepalingen? Er worden immers bij zoodanig tractaat veranderingen in eene wet gemaakt en eene wet kan toch immers alleen door eene latere wet hare kracht verliezen. De goedkeuringswet is slechts formeel eene wet. Zij kan in geene wet verandering brengen, daar zij alleen eene machtiging op den Koning bevat, om zekere veranderingen tot stand te brengen, maar zelve verandert zij niets." De oud-hoogleeraar beantwoordt deze tegenwerping door de stelling, dat men met art. 5 Alg. Bepalingen niet te maken heeft, want de Grondwet stelt tractaten, wettelijke rechten betreffende, boven de wet en kent den Koning de bevoegdheid toe, door een tractaat in die wettelijke rechten in te grijpen.

Dit betoog van prof. FAURE heeft groote beteekenis, want het keert zich niet slechts tegen hen, die eene afzonderlijke wet voor het landsbevel verlangen, of tegen hen die dit bevel reeds in de goedkeuringswet ontdekken, maar evenzeer tegen prof. HAMAKER c. s., voor zooveel het hooge standpunt waarop zij het tractaat plaatsen, zwevende, immers niet in het recht van het land geworteld is. Prof. FAURE staat daarom aan de zijde van hen, die het tractaat voor de onderdanen niet anders verbindend achten, dan omdat de nationale wetgever den band heeft aangelegd. „Onderdanen noch rechter, aldus Mr. LEVY in Wet of Tractaat, blz. 119, kennen iets anders dan de wet

van hun land. Heeft hun land een contract (verdrag) gesloten, er bestaat aanleiding om de landswet daarmede in overeenstemming te brengen op de wijze, die het stellige Staatsrecht daartoe voorschrijft. Dit alles raakt het land, of, wat hetzelfde is, het hoogste Staatsgezag, niet de onderdanen, niet den rechter. ***Het eenige kompas waarop zij zeilen, is hun Staatsrecht.*** Nooit het volkenrecht, anders dan door het medium van het Staatsrecht, in welk geval wederom dit laatste ***alleen*** voor hen verplichtend is." Deze redeneering zou prof. FAURE, hoezeer van Mr. LEVY verschillende, gaaf toegeven. Zijn stelsel steunt hij op de Grondwet, waarin, nl. naar zijne uitlegging, behalve aan den wetgever, ook aan den Koning buiten de Staten-Generaal om, wetgevende bevoegdheid is toegekend.

Vermits dit stelsel althans in hoofdzaak door den Hoogen Raad is gehuldigd ware het nutteloos napleiten, de argumenten voor het logische stelsel van den Heer LEVY en van den Minister van Justitie van 1903 opnieuw aan te dringen. Het is echter niet ondienstig ééne in het debat der 2de Kamer van 24 Juni 1903 tegen dit stelsel gemaakte bedenking, aan de werkelijkheid te toetsen. Een beter inzicht zal daardoor, met betrekking tot de quaestie, die ons bezighoudt, verkregen worden in aard en strekking onzer nog geldende tractaten, velen die buiten de administratie staan, blijkbaar geheel onbekend.

Onderscheidene sprekers in het aangehaalde debat bestreden het stelsel van den Heer LEVY en van Minister

Loeff door kennelijk overdreven voorstellingen omtrent de gevolgen daarvan. Men deed het voorkomen, alsof, tenzij alsnog tal van uitvoeringswetten werden gemaakt, de meeste tractaten, ging het gewraakte stelsel op, geheel zonder rechtskracht zouden zijn. Dit is echter niet het geval. Niemand heeft ooit ontkend dat *de Regeering zelve* altijd aan een bekrachtigd tractaat gebonden is. Het spreekt vanzelf, dat zij zelve en hare ambtenaren het tractaat moeten naleven met of zonder nadere uitvoeringswet. De vraag is alleen, welke is de positie der burgerij tegenover het bekrachtigde tractaat? Zeer vele tractaten nu, zelfs wanneer zij wettelijke rechten betreffen, hebben op het doen en laten der burgerij niet den minsten invloed. Bovendien voor zooveel bedoelde tractaten wel zoodanigen invloed uitoefenen, zijn herhaaldelijk, om niet te zeggen in den regel uitvoeringswetten uitgevaardigd; bijv. S. 1883, 181 en 202; S. 1886, 61; S. 1886, 65; S. 1887, 109; S. 1891, 84; S. 1893, 146; S. 1893, 262. De goedkeuringswet S. 1892, 11 bevat zelve in art. 2 eene uitvoeringsbepaling.

De Heer Roëll meende het stelsel van den Minister als onaannemelijk voor te stellen, door een beroep op wat hij tarieftractaten noemde. Hij liet zich aldus uit (Handelingen 1902/3, blz. 1314): „Maar nog een ander gevolg is er aan verbonden en waarover ik wel eens de meening van den Minister van Financiën zou willen vernemen. Dan staan namelijk al onze tractaten omtrent de tarieven

op losse schroeven. Wij hebben een tariefwet, die vaste rechten voorschrijft en daarnevens tractaatsbepalingen, die daarvan geheel of gedeeltelijk ontheffing verleenen in sommige gevallen en in sommige landen. Maar geen dier tractaten is gevolgd door eene speciale wet, waarbij hunne bepalingen nog eens worden opgenomen, zoodat zij, volgens de Regeering nog geen effect kunnen sorteeren. Al die tractaatsbepalingen zouden dus op losse schroeven staan."

De Heer VAN BYLANDT beaamde deze opmerking. „Het voorbeeld, zeide hij, dat de geachte spreker heeft aangehaald van de tarieven, is volkomen juist. Wanneer wij hebben een tarief van invoerrechten en voor sommige mogendheden wordt dit bij tractaat lager gesteld of veranderd, zou ik wel eens willen weten, in welke moeielijkheden wij zouden geraken, wanneer er twijfel bestond, of het goedgekeurde tractaat kracht van wet heeft. Ook zonder dat ons tarief bij de wet wordt gewijzigd, zal het tractaat moeten worden toegepast."

Het doet mij leed te moeten verklaren, dat deze betoogen elken feitelijken grondslag missen. Wij hebben geen algemeen tarief en daarnevens tractaatsbepalingen, die er van afwijken. Tusschen onze tractaten en ons algemeene tarief bestaat volkomen eenstemmigheid. Onze douane-ambtenaren hebben het in dit opzicht veel gemakkelijker dan beide afgevaardigden het zich voorstellen. Zij hebben een volstrekt uniform tarief te raadplegen, in zoover het toepasselijk is op alle van waar ook ingevoerde goederen. Met tractaten

hebben zij niets te maken en de lastige onderscheiding tusschen invoeren uit het ééne of uit het andere land met andere invoerrechten, blijft hun bespaard. Zij danken het aan het feit, dat de tariefwet in volkomen overeenstemming is gebracht met de zeer weinige tarieftractaten, die wij bezitten.

Hoeveel zorg onze belastingwetgever besteedt om onze belastingwetten op de hoogte van en in harmonie met onze tractaatsbepalingen te houden, moge uit drie voorbeelden blijken.

Op 1 Februari 1863 werd met Frankrijk eene schikking aangegaan, waarbij het invoerrecht op Franschen alcohol in Nederland werd bepaald op f 3.50 per vat. Zij werd goedgekeurd bij de wet van 2 Mei 1863 (S. n°. 49). Bij de wet van 1 Mei 1863 (S. n°. 47) was onze tariefwet reeds vooraf met dien post voor alcohol, van waar ook afkomstig, aangevuld.

Bij de samenstelling van onze Indische tariefwet, S. 1872, n°. 130, is nauwkeurig rekening gehouden met het lijstje van art. 32 van het tractaat met het Tolverbond van 31 Dec. 1851 (S. 1852, n°. 104) dat inderdaad voor Ned.-Indië een tarieftractaat is. Dit komt het meest uit bij de posten: kaarsen en tabak.

Artikel 10 der wet op de bedrijfsbelasting, S. 1893, n°. 149, is een voorbeeld van recenten datum, dat onze belastingwetgever de leer van den Hoogen Raad niet toepast.

De bewijzen voor deze stellingen worden aan dit geschrift toegevoegd.

In bijlage II worden de eenige thans nog van kracht zijnde handelstractaten opgesomd. Raadpleging daarvan in verband met ons tarief van invoerrechten zal de volkomen overeenstemming van een en ander aantoonen.

In bijlage III zijn de overige bij de wet goedgekeurde tractaten met aanwijzing van de Staatsbladnummers opgesomd ter contrôle van de bewering dat er, indien al eenige, toch niet vele tractaten zijn (die over privaatrecht uitgezonderd), waarvan de bepalingen voor onderdanen van belang zijn en waarvoor geen uitvoeringswet bestaat. Zoo is het waar, wat de Heer ROËLL opmerkte, dat grenstractaten niet door een uitvoeringswet worden gevolgd, maar deze tractaten bevatten geen landsbevel voor de onderdanen.

Hetzelfde geldt van de rubrieken 1, 7 en 10 in bijlage III. Zeer dikwijls zijn de tractaatsbepalingen gedekt door reeds bestaande wetten, somtijds aldus dat Koninklijke besluiten of ministeriëele beschikkingen op grond daarvan kunnen worden genomen, ten einde den binnenlandschen toestand met de tractaatstoezeggingen in overeenstemming te brengen. Bij rubriek 4 mogen artikel 1 der wet van S. 1884, n°. 80 en artikel 2 van S. 1865, n°. 60; bij rubriek 8 art. 113, 3de lid S. 1901, n°. 212, vergeleken worden.

De beslissing van den Hoogen Raad.

In de zitting der 2[de] Kamer van 24 Juni 1903 werd door den toenmaligen Minister van Justitie de voorkeur gegeven aan het afwachten van de uitspraak des rechters, boven het dadelijk treffen van nog noodige voorziening ter verzekering van de verbindbaarheid der tractaten voor de onderdanen.

De Hooge Raad heeft gesproken.

Bij arrest van 25 Mei 1906 werd beslist, dat bij artikel 59 der Grondwet aan de Koningin de bevoegdheid is toegekend, verdragen met vreemde mogendheden te sluiten en te bekrachtigen met dien verstande, dat zoo die verdragen wettelijke rechten van Nederlandsche onderdanen betreffen, zij door de Koningin niet bekrachtigd kunnen worden dan na door de Koningin te zijn goedgekeurd en dat die voorafgaande goedkeuring geen zin zou hebben, indien het de bedoeling van art. 59 was, dat slechts door wetswijziging ten gevolge van verdragen met vreemde mogendheden en dienovereenkomstig verandering in wettelijke rechten der onderdanen zou kunnen worden gebracht; dat veeleer moet worden aangenomen, dat door art. 59 der

Grondwet aan de Koningin de bevoegdheid is toegekend, om mits zij vooraf door de Staten-Generaal zijn goedgekeurd, verdragen, waarbij wettelijke rechten van Nederlandsche onderdanen betrokken zijn, voor die onderdanen verbindend te maken, zoodat de bepaling van art. 59 der Grondwet aan de Koningin wetgevende bevoegdheid toekennende op internationaal privaatrechtelijk gebied, staat naast de bepalingen van de art. 150 en 109 der Grondwet en artikel 5 der wet, houdende algemeene bepalingen van wetgeving van het Koningrijk.

Aan het gezag van het dictum van het arrest wordt niet te kort gedaan, wanneer een bedenking wordt geuit tegen eene der overwegingen. Het is niet waar, dat de voorafgaande goedkeuring bij art. 59 der Grondwet geen zin zou hebben, indien nog eens bij een afzonderlijke wet een landsbevel aan de onderdanen zou moeten worden gegeven. Mijn vroegere ambtgenoot Mr. LOEFF heeft dien zin in de 2de Kamer op 24 Juni 1903 op zoo uitnemende wijze aangegeven, dat tegen dit deel van zijn betoog door de vele tegenstanders van zijn stelsel weinig meer in het midden werd gebracht. De bedoeling van art. 59 der Grondwet, zoo was zijn gedachtengang, is geene andere dan om te zeggen, dat verdragen met bepalingen wettelijke rechten betreffende, niet zelfstandig door den Koning kunnen worden bekrachtigd, gelijk dat het geval is met tractaten, in het eerste lid bedoeld, die zoodanige bepalingen niet inhouden, maar dat daarvoor noodig is goed-

keuring van de Staten-Generaal. Dit zegt de grondwettelijke bepaling, niets meer en niets minder. Dat deze goedkeuring tegelijk kracht van wet zou geven aan de bepalingen tegenover de onderdanen, zal men in het artikel te vergeefs zoeken.

Maar waartoe dan de bepaling van art. 59 der Grondwet, indien toch later nog een wet noodig zal zijn, om de burgers verplichtingen op te leggen of bevoegdheden te geven?

Het antwoord is doodeenvoudig. Juist omdat het tractaat ***naar binnen*** gewichtige gevolgen zou hebben, werd het Koninklijk gezag bij het sluiten van tractaten beperkt. Voorkomen moet worden dat de Koning door eene handeling tegenover het buitenland, ***en dit is het eenige waarover art.*** 59 ***der Grondwet spreekt***, de vrijheid van beslissing der Staten-Generaal zou prejudicieeren.

Bekend is de strijd vóór 1887, of onder tractaten, wettelijke rechten betreffende, ook begrepen zijn tractaten, waarbij den Staat geldelijke verplichtingen worden opgelegd, (Zie Mr. T. M. C. Asser. Het bestuur der buitenlandsche betrekkingen, blz. 214 e. v.) Dit strijdpunt is bij de laatste Grondswetherziening weggenomen, want art. 59 der Grondwet van 1887 eischt goedkeuring van de tractaten, die aan het Rijk geldelijke verplichtingen opleggen. Tot dusver is bij geen bewindsman het denkbeeld opgekomen, dat het aanvragen van de tot uitvoering van het tractaat benoodigde gelden bij eene afzonderlijke wet n.l. eene begrootingswet,

door de Grondwet van 1887 overbodig is geworden. Evenmin werd vóór 1887 door hen die geen wettelijke goedkeuring noodig oordeelden voor een tractaat met geldelijke verplichtingen, deze meening aangedrongen door het argument van den Hoogen Raad, dat deze goedkeuring, „geen zin" zou hebben, daar immers, ingevolge artikel 23, 2de lid der wet, houdende instructie voor de Algemeene Rekenkamer, S. 1841, nº. 40, toch nog een wet noodig zou zijn, om over de gelden, bij tractaat toegezegd, te kunnen beschikken.

Vermoedelijk zal wel, ondanks de nieuwe leer, de wet van 1841 ongewijzigd en de praktijk in stand blijven van het op de begrooting aanvragen van uitgaven, waartoe het tractaat verplicht. Het is toch niet zeer waarschijnlijk, dat de Rekenkamer het tractaat als een hooger gezagsorgaan zal aanmerken dan de wet waarmede dit Staatscollege sinds 1841 heeft gewerkt. Een Minister, die een mandaat opmaakte op grond van een bij de wet goedgekeurd en daarna bekrachtigd tractaat, zou daarop van de Rekenkamer allicht geene verevening erlangen. Evenmin is het waarschijnlijk, dat mocht te eeniger tijd de Grondwet worden herzien, uit art. 59 der Grondwet de geldelijke verplichtingen weêr zullen geschrapt worden, op grond dat van een begrootingswet niet kan worden afgezien en mitsdien, zooals de Hooge Raad meende, voorafgaande goedkeuring van tractaten, waarbij geldelijke verplichtingen worden opgelegd, „geen zin" zou hebben.

En . welke is nu de beslissing van den Hoogen Raad? Aan de Koningin is bij art. 59 der Grondwet de bevoegdheid toegekend om behoudens goedkeuring door de Staten-Generaal, verdragen waarbij wettelijke rechten van Nederlandsche onderdanen betrokken zijn, voor die onderdanen verbindend te maken, zoodat door die bepaling de Koningin wetgevende bevoegdheid is toegekend op internationaal privaatrechtelijk gebied. Art. 59 der Grondwet staat naast art. 109 en art. 150, alsmede naast art. 5 der wet houdende algemeene bepalingen.

Behoudens het woord „naast", waarop nog wordt teruggekomen, is alles duidelijk. Alleen zou nog kunnen gevraagd worden, of het de bedoeling van den Hoogen Raad is, dat de Koningin wetgevende bevoegdheid heeft op internationaal privaatrechtelijk gebied alleen, of ook op internationaal strafrechtelijk gebied.

Het laatste is nauwelijks twijfelachtig. Wel is waar noemt de Hooge Raad alleen het internationaal privaatrecht, maar de beslissing van het hoogste rechtscollege werd ingeroepen over de beteekenis van het verdrag van 14 November 1896, bekend gemaakt bij K. B. van 9 Mei 1899 (S. n°. 115) welk verdrag alleen bepalingen inhoudt van internationaal privaatrecht. De Hooge Raad had zich dus over niets anders dan dit recht uit te spreken, en de gevolgtrekking ligt voor de hand, dat naar de bedoeling van den hoogsten rechter bijv. een tractaat met Turkije aangegaan, waarbij voor Turken, als zij Nederlander worden, straffeloosheid

wegens bigamie zou worden bedongen (verg. het Wetb. van Strafrecht, verklaard door Mr. T. J. NOYON, tweede druk, Eerste deel ad artikel 5 aanteekening 3) direct en zonder voorafgaande wijziging van dat artikel zou werken, omdat de Koningin wetgevende bevoegdheid heeft ook op internationaal strafrechtelijk gebied.

De gevolgen dezer beslissing voor ons positieve Staatsrecht.

Dusver werd getracht de quaestie, die door den Hoogen Raad werd opgelost, onpartijdig te formuleeren. Ik mag echter niet verzwijgen dat gedurende de vele jaren, die ik in de administratie doorbracht, bij mij nooit eenige twijfel is opgekomen aan de grondwettelijkheid van het stelsel, dat aan het tractaat alle directe gezag tegenover de landzaten moet worden ontzegd, zoodat een landsbevel onmisbaar is tot vaststelling van hunne bij het tractaat gewijzigde of nieuwelings vastgestelde rechten en verplichtingen. Daar de goedkeuringswet dit bevel niet bevat, stond althans op het vroegere departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid de onmisbaarheid eener afzonderlijke uitvoeringswet vast. Onderscheidene dergelijke wetten werden daar ontworpen. De redeneering was deze:

Een staatsbevel kan naar onze Grondwet alleen gegeven worden bij eene wet of een Koninklijk Besluit.

Een tractaat, al is het ook bij eene wet goedgekeurd, wordt daardoor zoo min een wet als een Koninklijk Besluit.

Er moet dus, zoo vaak het tractaat ingrijpt in de rechtsverhoudingen der Staatsburgers, tot uitvoering daarvan, eene wet tot stand komen of althans een Koninklijk Besluit op de wet gegrond.

Dit alles kwam zoo van zelf sprekend voor, dat de scherpe kritiek door den Heer LEVY in zijn „wet of tractaat" op het academisch proefschrift van den Heer T. M. C. ASSER toegepast, aan het stormloopen op een open staande deur deed denken.

Bovenstaande redeneering, zoo leert nu echter de Hooge Raad, zondigt in haren major.

Staatsbevelen, zoo zal het voortaan in de leerboeken van Nederlandsch Staatsrecht moeten luiden, staatsbevelen zijn niet slechts vervat in wetten en Koninklijke Besluiten, maar ook in internationale tractaten. De Koning oefent op tweederlei wijze wetgevend gezag uit, als deel der wetgevende macht en als vertegenwoordiger van den Staat bij het beheer der buitenlandsche betrekkingen.

Ofschoon in het ongelijk gesteld is er voor mij in de beslissing van den Hoogen Raad wat aantrekt of althans interesseert.

Allereerst is het weldadig, beweging te ontwaren bij de rechterlijke macht. De Hooge Raad blijkt wat aan te durven. Deze beweging zette zich voort ten bate van wetgevende en rechterlijke macht beide.

Van de wetgevende macht. Wij zijn met onze codificatie in een verkeerd vaarwater verzeild. De wetten worden naar

vooral Duitsche modellen angstvallig en casuïstisch geredigeerd. Het lezen dier wetten, bij de samenstelling waarvan men er op uit was, in elk geval te voorzien, is niet zelden iets om gek van te worden. Wat het ergste is, het doel met deze spitsvondige regeling beoogd, n.l. den wil des wetgevers kenbaar te maken, wordt niet bereikt. Het bosch wordt door de boomen onzichtbaar. Het hoofdbeginsel der wet wordt verduisterd door de regeling der casus innumerabiles; bij die regeling — kan het anders? — vergist men zich wel eens ten nadeele van duidelijke vertolking van het hoofdbeginsel en eindelijk, het guitige leven spot met de wijsneuzen, die het geheel meenden te overzien, door allerlei onvoorziene gevallen te voorschijn te tooveren. Men late voortaan den rechter ook iets over, waartoe vrijmoedigheid zal bestaan, indien deze, gelijk nu is geschied, van niets minder dan schroomvalligheid blijk geeft.

Van de rechterlijke macht. Deze staat te hoog voor de taak, haar in den laatsten tijd door den wetgever toegedacht. De wet toepassen, dit blijve de aan haar verstrekte opdracht, mits op het „passen" niet worde beknibbeld. Passen onderstelt twee uiteinden. De wet en het leven. Waar zich het leven ontwikkelt, moet zich de wet tot springens toe voegen. In geen geval mag ter wille van de wet het leven worden verwrongen. Is het onvermijdelijk — wat dusver niet bleek — dat één van beide achteraan kome, dan nog liever de wet

dan het leven. De Hooge Raad heeft het internationale rechtsleven medegeleefd, zooals het wordt geschilderd in de Memorie van Antwoord (Gedrukte stukken 1905/6, 72, 2). De Regeering wees er te dier plaatse op, dat de meeste gezaghebbende schrijvers over volkenrecht in tractaten die zelf voorschriften geven, ***gemeenschappelijke internationale regelingen zien***, bindende niet slechts voor de Regeeringen, maar voor de Staten zelf in hun ganschen omvang, voor hun gansche gebied, al hunne organen en onderdanen of voor zoodanig gedeelte daarvan, als waartoe het tractaat zich mocht beperken en dat ook de hoogste jurisprudentie in meer dan éénen Staat met deze zienswijze overeenstemt. Met haar acht het tegenwoordige Kabinet, evenals de Hooge Raad, onze Grondwet in overeenstemming. Mede op grond van deze opvatting, weigerde de Regeering het voetspoor te volgen van een vroeger Kabinet, dat in 1898 eene uitvoeringswet voorstelde ter verwerking in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering van het tractaat van 14 November 1896, goedgekeurd bij de wet van 31 December 1897 (S. 275). Men hoore hoe zij deze weigering motiveert. Gedrukte stukken 1906/7, 100.

„Het stelsel te volgen neêrgelegd in het wetsontwerp van 1898, komt noodig noch raadzaam voor. Waar aan het tractaat bindende kracht is toe te kennen — punt waaromtrent de laatste twijfel is opgeheven — is alle verwerking van den tractaatsinhoud in het wetboek overbodig en als leidende tot verwarring en misverstand onge-

wenscht; bovendien is de gedachte aan omwerking van het wetboek verwerpelijk, wanneer men de strenge onderscheiding in het oog houdt, te màken tusschen de algemeene werking der bepalingen van het wetboek betreffende internationaalrechtelijke onderwerpen — werking tegenover het gansche buitenland, en de beperkte werking der tractaatsvoorschriften — werking alleen tegenover de verdragsstaten. Slechts voor internationaalrechtelijke regelingen van algemeene strekking is het wetboek de plaats; niet voor bepalingen, met tractaten verband houdende, en uitvoeringsmaatregelen, daartoe betrekkelijk, die slechts tegenover enkele Staten van kracht zijn; een en ander blijve buiten het gecodificeerd recht. Zou een tegenovergesteld systeem noch principieel noch uit een oogpunt van wetgevingstechniek te verdedigen zijn, ook praktisch komt het weinig aanbevelenswaard voor. In de eerste plaats denke men hier aan de bezwaren, waarop men ter gelegenheid van de behandeling van de wetsvoordracht van 1898 tot wijziging van het Wetboek van Burgerlijke Regtsvordering, gestuit is. Die bezwaren zijn bijkans onoverkomelijk gebleken. Zij weerhouden zeer stellig van het doen van een tweede poging in die richting. En verder houde men in het oog, dat bij verwerking van den inhoud van verdragen met vreemde mogendheden in de wetgeving, de nationale wetboeken alle lotswisselingen der tractaten zouden moeten volgen en bij iedere wijziging van deze, mede herziening zoude moeten ondergaan. De ondernomen herziening van

het reeds genoemd verdrag van 14 Nov. 1896, biedt ten deze een leerrijk voorbeeld."

Wat anders blijkt uit deze belangrijke beschouwing, dan dat hetgeen der codificatie te bezwaarlijk zou zijn, der jurisprudentie wordt toegedacht? In elk bijzonder geval zal de rechterlijke macht moeten beslissen, wat op grond zoowel van onze wetboeken van Burgerlijk recht en van Burgerlijke Rechtsvordering als van de gesloten tractaten rechtens is. Wel is waar werden bij Koninklijke boodschap van 24 September j.l. twee wetsontwerpen der Tweede Kamer der Staten-Generaal aangeboden, het ééne (Gedrukte stukken 1906/7, 101) tot uitvoering van enkele bepalingen van het op 17 Juli 1905 te 's-Gravenhage gesloten verdrag betreffende de curatele en soortgelijke maatregelen van bescherming; het andere (Gedrukte stukken 1906/7, 100) tot uitvoering van het op 17 Juli 1905 te 's-Gravenhage gesloten verdrag betreffende de burgerlijke rechtsvordering, maar deze uitvoeringsbepalingen zijn uiterst sober gehouden. Blijkens de Memorie van Toelichting tot laatstgenoemd ontwerp, is dit met opzet geschied.

Aan het slot der algemeene beschouwingen leest men: „Welke voorschriften van het wetboek op de dagvaardingen en andere exploiten, krachtens tractaat en uitvoeringswet te doen, van toepassing zijn, heeft voor ieder geval de rechter uit te maken, gelijk dezen, ten aanzien van ieder tractaat de beslissing toekomt van de vraag, in welke verhouding de bepalingen van het verdrag tot die der

landswet staan." Den rechter is dus een gewichtige taak opgelegd. Meer dan ooit te voren zal de rechtsspraak het levende recht vormen. Of door de Regeering niet te ver is gegaan in de richting, tegenovergesteld aan die der casuïstiek is eene vraag, die, ook bij de Regeering opgekomen, door haar ontkennend wordt beantwoord.

„Intusschen, aldus besluit de aangehaalde passus der algemeene beschouwingen, intusschen is voor twijfel en onzekerheid op dit punt geen gevaar te duchten; uit de bepalingen van het verdrag en de uitvoeringswet volgt als 't ware vanzelf, in hoever de voorschriften van het wetboek ten deze al dan niet hunne werking zullen blijven behouden."

In de tweede plaats verdient het zeer de aandacht dat de Ministers van Buitenlandsche Zaken en van Justitie in een democratisch Kabinet zoo beslist partij kiezen voor een stelsel, dat in beginsel maar ook praktisch de parlementaire bevoegdheid kortwiekt.

Art. 150 der Grondwet luidt:

„Het burgerlijk en handelsrecht, het burgerlijk en militair strafrecht, de rechtspleging en de inrichting der rechterlijke macht worden door de wet verzegeld in algemeene wetboeken, behoudens de bevoegdheid der wetgevende macht om enkele onderwerpen in afzonderlijke wetten te regelen."

Ons burgerlijk handelsrecht en strafrecht, zoo zou men

derhalve meenen, kunnen alleen door den wetgever worden vastgesteld, als regel, tot behoud van eene stelselmatige wetgeving, in algemeene wetboeken, bij uitzondering in afzonderlijke wetten. En deze opvatting wordt bevestigd door art. 5 der alg. bepalingen. Beide bepalingen zijn nu echter door den Hoogen Raad ter zijde gesteld. Art. 59 der Grondwet aan de Koningin wetgevende bevoegdheid toekennende op internationaal privaatrechtelijk gebied staat naast de bepalingen van art. 150 en 109 der Grondwet artikel 5 der wet, houdende de algemeene bepalingen der wetgeving van het Koningrijk.

Moge het eenigszins quaestieus zijn, wat de preciese bedoeling is van dit: naast — het staat vast, dat naar de leer van den Hoogen Raad aan de directe verbindbaarheid der tractaatsbepalingen door artikel 150 der Grondwet of aan artikel 5 alg. bepalingen niet kan worden te kort gedaan.

Een paar voorbeelden ter verduidelijking.

Werd men door een vreemdeling voor een Nederl. rechter gedagvaard en dus genoodzaakt naar een procureur of advocaat te gaan en kosten te maken — op den vreemdeling die hier geen verblijf heeft, verloor deze het proces, moeielijk verhaalbaar — men kon krachtens art. 152 Wetb. van Burgerl. Rechtsvordering in limine litis eischen dat de vreemdeling, aanlegger van het proces, zekerheid stelle voor de betaling der kosten en der schaden en interessen, in welke hij zou kunnen verwezen worden.

Het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering is door geene latere wet op dit punt gewijzigd en toch is deze bepaling niet langer in hare algemeenheid rechtens, althans niet tegenover de onderdanen van die Staten, welke de op 27 April 1899 bekrachtigde conventie van 22 Mei 1897 hebben geteekend (S. 1899 n°. 115). Art. 11 dezer Conventie bepaalt: Aucune caution ni dépôt, sous quelque dénomination que ce soit, ne peut être imposé, à raison soit de leur qualité d'étrangers soit du défaut de domicile ou de résidence dans le pays, aux nationaux d'un des Etats contractants, ayant leur domicile dans l'un de ces Etats, qui seront demandeurs ou intervénants devant les tribunaux d'un autre de ces Etats.

Zag men zich genoodzaakt een vreemdeling voor een Nederlandschen rechter te dagvaarden, dan moest dit worden gedaan aan den ambtenaar van het O. M. bij het rechterlijk College voor hetwelk de vordering moet gebracht worden of aanhangig is, art. 4, 8°. van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering. Door geene wet is dit artikel gewijzigd. En toch is deze bepaling niet meer algemeen rechtens wegens artikel 1 der aangehaalde conventie, eene conclusie die opgaat, zelfs indien men, de bij de behandeling van het tractaat in de zitting der Eerste Kamer van 30 December 1897 evenals in de memorie van toelichting tot het ontwerp der invoeringswet van de conventie van 17 Juli 1905 (Gedrukte stukken 1906/1907, 100) gegeven verklaring

aanneemt, dat artikel 1 alleen facultatieve beteekenis heeft. (1)

Waarom juist deze voorbeelden gekozen? Om aan te toonen, dat beschouwingen als door den Heer HEEMSKERK in de zitting der Tweede Kamer van 24 Juni 1903 voorgedragen, ten einde aan de bepaling van art. 150 der Grondwet te ontsnappen, niet opgaan. Volgens dezen afgevaardigde, zou men de internationale tractaten van privaatrecht voor zich nemende, wel is waar, met burgerlijk recht, maar niet met het gewone te doen hebben, niet met datgene wat volgens art. 150 G. W. moet worden gecodificeerd. „Het zijn, aldus genoemde afgevaardigde, voor het grootste deel conflicten van wetgeving." Tot de conventiën echter, die geene conflicten regelen, behooren stellig de aangehaalde tractaatsbepalingen. Hoe een Nederlander een vreemdeling moet dagvaarden, en of hij van den vreemdeling, als deze hem dagvaardt, een cautie kan vorderen, is heel gewoon burgerlijk recht en heeft met conflicten niets te maken. Er blijft dus ook voor den Heer HEEMSKERK niet anders over, dan met den Hoogen Raad te besluiten, dat artikel 150 der G. W. en artikel 5 Algemeene Bepalingen alleen toepasselijk zijn

---

(1) Dit aan te nemen is wegens de stellige uitdrukking van artikel 1 van het tractaat «les significations se feront» niet zeer gemakkelijk. Wel is waar moet men bij de uitlegging van een tractaat minder op de woorden dan op de bij de onderhandelingen gebleken bedoeling van partijen letten, (eene omstandigheid, die niet pleit voor samenvoeging in één document van internationale afspraak en landsbevel) maar die bedoeling van art. 1 is niet onbetwist. Zie het Verslag over wetsontwerp. Gedr. stukken 1897/1898, 173, in Gedr. Stukken 1898/1899, 26.

op eigenlijke wetten, maar niet op de nieuw ontdekte bron van burgerlijk recht, het tractaat van internationaal privaatrecht.

De Koningin buiten de Staten-Generaal om, vaststellende wat in Nederland burgerlijk recht zal zijn!

Wie had ooit gedacht, dat men met de Grondwet in de hand, in die haven zou aanlanden? Reeds nu is een belangrijk stuk burgerlijk recht door de tractaten van 12 Juni 1902 en 17 Juli 1905 nader geregeld en wat zal het einde zijn? Wat nu is tot stand gebracht, is naar de bedoeling van hen, die aan dien arbeid uitnemende gaven hebben gewijd, niet anders dan voorlooper der assimilatie van het internationale privaatrecht in zijn geheel. De geleerde schrijver van „wet of tractaat" kan dienaangaande gerust zijn. Naarmate zich zijn ideaal verwezenlijkt, zal indien de ingeslagen weg wordt gevolgd, natuurlijk ten spijt van dienzelfden auteur, het Nederlandsch burgerlijk recht meer en meer ophouden door den wetgever en meer aanvangen, alleen door de Kroon te worden geregeld. Wel zal die regeling aan de goedkeuring der Staten-Generaal onderworpen worden, maar alleen in haar geheel. Het recht van amendement zal niet kunnen toegepast worden. En nu zegge men niet, dat ook in het stelsel dat een afzonderlijke wet wordt vereischt, het tractaat niet anders dan in zijn geheel door de Staten-Generaal wordt beoordeeld. Hierbij zou worden over het hoofd gezien: 1°. dat zoo vaak een tractaat tot stand komt

op de wijze bedoeld in art. 59 laatste lid der Grondwet een daarin uitgesproken landsbevel zonder eenige nadere bemoeiing der Vertegenwoordiging zou worden gegeven, dus geheel alleen door de Kroon; 2°. dat bij de verwerking van dien inhoud tot nationaal recht bij een nadere wet, de Vertegenwoordiging, hoezeer aan dien inhoud niets veranderende herhaaldelijk de keus had tusschen onderscheiden wijze van regeling der bijzonderheden, een keus haar nu naar de bedoeling van den Hoogen Raad afgesneden. Die verwerking zal voortaan door een orgaan der Kroon, nl. door de rechterlijke macht geschieden.

Wordt voortaan aan de tractaten de vorm gegeven van geheel gereed gemaakte wetten, dan is het praktisch althans, onverschillig of een uitvoeringswet achterwege blijft. Het tractaat laat dan geene speelruimte meer over voor de uitvoeringswet. Juist daarom werd tegen dien vorm bezwaar gemaakt door den Heer VAN DOORN in zijne rede in de 2de Kamer dd. 29 Mei 1906.

De Hooge Raad gaf zijne beslissing in overeenstemming met het gevoelen der Regeering en ongeveer gelijktijdig met haar.

Nadat de bovenaangehaalde Memorie der Regeering, (Gedrukte stukken 1905/1906, 72, 2) was verschenen, sprak de Hooge Raad op 25 Mei 1906 zijn arrest uit. En in de zitting van 29 Mei 1906 bevestigde de Regeering vermoedelijk met dit arrest nog onbekend, mondeling

hare zienswijze, bij die Memorie uiteengezet. Op dienzelfden dag viel haar de adhaesie te beurt van den afgevaardigde uit Goes, den Heer DE SAVORNIN LOHMAN, die tot dien tijd toe geene andere openbaring van het hoogste gezag dan de wet had erkend. In de zitting van 24 Juni 1903 zeide hij: „de rechter zal steeds voor het moeielijke probleem staan, hoe, wanneer de wet iets zegt, daarin iets kan worden gewijzigd door een tractaat dat toch geene wet is", terwijl diezelfde Staatsman blijkens „Onze Constitutie" blz. 98, vroeger de goedkeuringswet als bron van verplichting voor de burgerij aanmerkte.

In de zitting van 29 Mei 1906, verklaarde deze afgevaardigde: „een tractaat is evenzeer een uiting van de hoogste macht in den Staat, maar een, die op een andere wijze tot stand komt, het is een uiting van den Souverein. De eene uiting wordt wet door de goedkeuring van den wetgever, de andere krijgt wetskracht door de ratificatie; wij hebben hier dus te doen met twee verschillende uitingen van de hoogste macht in den Staat. Welke geldt nu? Prof. HAMAKER en anderen nemen aan een hooger recht; zij meenen, dat het nationale lagere recht moet wijken voor het internationale of hoogere recht, maar ik doe dat niet. Ik ken in den Staat geen hoogere macht dan den Souverein van het land. Maar ik leid uit algemeene beginselen af, dat de hoogste macht bevoegd is eene andere uiting van de hoogste macht buiten werking te stellen". Nu men tot het inzicht is gekomen, dat ook een tractaat

moet beschermd worden als de uiting van de hoogste macht in het land, *zonder evenwel eene wet te zijn*, drong de Heer DE SAVORNIN LOHMAN aan op intrekking van art. 5 Alg. Bepalingen. De Regeering verklaarde dit denkbeeld te zullen overwegen, niet in staat daarover aanstonds haar gevoelen te uiten.

Welke is nu de verhouding tusschen de wet eenerzijds en het tractaat in zijne nieuwe gestalte van landsbevel anderzijds? De hoogste macht, merkt de Heer DE SAVORNIN LOHMAN op, openbaart zich in een wet maar evenzeer in een tractaat. Kunnen deze beide uitingen echter naast elkander bestaan, zonder elkander te raken? Aan de verbindbaarheid van een tractaat doet een bestaande wet, die met de bepalingen van het tractaat in strijd is, niet te kort, aldus luidt, naar het voorkomt de leer van den Heer DE SAVORNIN LOHMAN en van den Hoogen Raad. Maar wat wil dit anders zeggen dan dat de bestaande wet moet onderdoen voor een posterieur tractaat? Hoe echter ten aanzien van een latere wet? Vermag zij op hare beurt aan het tractaat te derogeeren? En welke is de verhouding van het tractaat tegenover de Grondwet?

De voorstanders van de leer van het volstrekt zelfstandige gezag van het tractaat geven op deze vragen een duidelijk antwoord. Het tractaat staat boven de wet, onverschillig of de wet posterieur is of anterieur aan het tractaat, en eveneens boven de Grondwet. De Heer VAN EYSINGA, een der meest overtuigde voorstanders van die leer, heeft dit op afdoende

wijze uiteengezet op blz. 152 sqq. van zijn proefschrift. Alleen prof. JITTA, ofschoon mede-aanhanger van het zelfstandige gezag van het tractaat, beaamt deze conclusiën niet. In het Rechtsgel. Magazijn 1900, bl. 156, schreef de hoogleeraar: „Ik houd het tractaat voor hoogstens van gelijke orde en al wil ik dientengevolge aan de internationale ordening den voorrang toekennen boven vroegere wetten, ik kan niet aannemen, dat die ordening latere wetten, houdende afwijking van het tractaat, nietig maakt in dien zin, dat de rechter van het eigen land die wetten als nietverbindend zou moeten beschouwen."

Naar het schijnt komen de inzichten van den Heer DE SAVORNIN LOHMAN en van prof. JITTA ongeveer overeen. Zij kennen dus aan het tractaat, al is het in oorsprong van eene wet onderscheiden, toch geheel dezelfde kracht toe als aan eene wet. Het posterieure tractaat primeert dan de wet, maar omgekeerd primeert de posterieure wet het anterieure tractaat. Welke de zienswijze is van Staatsraad ASSER, daaromtrent is niet alle twijfel uitgesloten. Toen hij het proefschrift van den Heer VAN VOLLENHOVEN besprak in Weekblad van het Recht n°. 7236, stond hij kennelijk op het zoo even aangewezen standpunt van gelijkwaardigheid van wet en tractaat. Deze indruk was ook die van den Heer VAN EYSINGA, blz. 158 zijner proeve eener inleiding tot het Nederlandsche tractatenrecht. Maar de aankondiging door Staatsraad ASSER van dit proefschrift in de Nieuwe Courant van 28 Mei 1906 doet denken dat

hij, misschien wel door den Heer VAN EYSINGA overtuigd, langzamerhand met hem tot het hooge standpunt van het tractaat is opgeklommen. De Staatsraad bestrijdt den Heer VAN EYSINGA die in het tractaat geene overeenkomst kan erkennen en hij schrijft: „Met het karakter toch van overeenkomsten is zeer goed te rijmen de stelling van den Heer VAN EYSINGA, *dat de inhoud van tractaten dien der nationale wetten primeert.*" Is de Staatsraad het dus met deze stelling eens? Het antwoord schijnt bevestigend te mogen luiden, want iets verder schrijft de Heer ASSER: „Al kan ik mij dan ook vooralsnog niet vereenigen met zijne stoute leer, waarbij aan tractaten het karakter van overeenkomst wordt ontzegd, *hetgeen hij verder omtrent de rechtskracht van tractaten betoogt, heeft mijne volkomen instemming.*" Het schijnt derhalve dat de Heer ASSER zich heeft aangesloten bij hen die, het tractaat als banier omhoog heffende, zoo noodig, zoowel wet als Grondwet op zijde stellen. „Vooralsnog" durft hij de stoute leer van den Heer VAN EYSINGA nog niet aan. Na eenigen tijd echter zal ook hij tractaten wel niet langer aanmerken als overeenkomsten, maar veelmeer als uitingen van dat hoogere gezag, wereldstaat, internationale rechtsgemeenschap of rechtsorde. Trouwens reeds door Minister LOEFF werd bij de gedachtenwisseling met den Heer ROËLL in de Kamerzitting van 24 Juni 1903 aan dezen afgevaardigde opgemerkt, dat deze het stelsel zou moeten omhelzen van prof. HAMAKER van de Union judiciaire boven de verschillende Staten.

Voor hen, die van niets anders willen weten dan van het landsrecht, maar zich door het arrest van den Hoogen Raad genoodzaakt zien de verbindbaarheid van het tractaat te erkennen, is het zeer moeielijk de gestelde vragen te beantwoorden. Immers bewaren zoowel de Grondwet als de algemeene bepalingen (wat wonder?) een volstrekt stilzwijgen omtrent de verhouding tusschen tractaat en wet, het een zoowel als het ander voortaan te eerbiedigen als uiting van de hoogste macht in den Staat.

Is die verhouding, gelijk aan die tusschen wetten, zooals de Heer DE SAVORNIN LOHMAN en prof. JITTA en waarschijnlijk ook de Hooge Raad aannemen? Of staat het tractaat boven elke wet? en zelfs boven de Grondwet, zooals prof. HAMAKER en zijne school ons leeren? Even onzeker, als men dit laatste niet erkent, is het of hetgeen naar de vrij algemeene uitlegging van art. 121 der Grondwet ten aanzien van de wet geldt, dat de rechter hare grondwettelijkheid niet heeft te onderzoeken, evenzeer van toepassing is ten aanzien van tractaten. Toen de Heer ASSER zijn klassiek werk „het bestuur der buitenlandsche betrekkingen'' schreef, was hij een beslist voorstander van het toetsen van tractaten aan de Grondwet (t. a. p. blz. 189 e. v.). Niet langer kan hij als zoodanig beschouwd worden na zijne verklaring van eenstemmigheid met hetgeen de Heer van EYSINGA betoogde omtrent de rechtskracht van tractaten. Het tractaat boven de Grondwet stellen is onvereenigbaar met den eisch, dat het tractaat niet tegen de

Grondwet indruische. Is reeds de wet, ofschoon onder de Grondwet staande onschendbaar, hoeveel te meer het tractaat, indien men aanneemt dat het de Grondwet primeert.

Wie zal zooveel twijfel oplossen? De Regeering? Afschaffing van art. 5 der algemeene bepalingen, welke door den Minister van Justitie, zooals wij zagen in overweging is genomen, zou in geen geval een afdoende oplossing geven. Waartoe zou die afschaffing ook dienen? Is men het eens met het arrest van den Hoogen Raad, dan is zij onnoodig, want volgens dat arrest staat art. 59 der Grondwet naast art. 5 der algemeene bepalingen. In het arrest is dus met die artikelen afgerekend. Is men het met die afrekening niet eens, dan moeten behalve artikel 5 der algemeene bepalingen ook de aangehaalde artikelen der Grondwet ten offer gebracht worden. Zal nu de Regeering tot dit offer bereid bevonden worden of zal zij den vaak door het departement van Justitie bewandelden weg verkiezen en ten antwoord op de gestelde vragen, eenvoudig naar den rechter verwijzen?

Wat hiervan zij, er zijn drie punten, waaromtrent ten spoedigste door de Regeering behoort te worden voorzien, nu alle twijfel omtrent de directe verbindbaarheid van tractaten is opgeheven.

In de eerste plaats dient te worden gezorgd voor het hooren van den Raad van State over het tractaat, voordat

dit door de Kroon wordt onderteekend. Dit gebeurt hoogst zelden, zooals ook de Heer VAN EYSINGA opmerkt, blz. 66 van zijn proefschrift.

's Raads advies wordt ingewonnen over het wetsontwerp tot goedkeuring van het tractaat; derhalve als dit reeds is onderteekend en het hooren van den Raad voor de beoordeeling van den inhoud van het tractaat te laat is. Hoe ongunstig het oordeel van den Raad van State over het tractaat zelf moge luiden, dit hooge Staatscollege is desondanks wel verplicht te adviseeren tot toezending van het ontwerp van wet tot goedkeuring van het tractaat aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Reeds de eerbied aan ons hoogste Staatscollege verschuldigd zou het departement van Buitenlandsche Zaken tot het vooraf hooren van den Raad hebben moeten leiden. (1) Nu echter vaststaat, dat het tractaat eenmaal goedgekeurd en bekrachtigd, voor de onderdanen direct verbindend is, zou het in verband met art. 75 der Grondwet op zijn minst inconstitutioneel zijn, den Raad van State de gelegenheid te onthouden, tijdig kritiek op den inhoud van het tractaat uit te oefenen.

In de tweede plaats dienen voor tractaten wettelijke

(1) Op mijn uitdrukkelijk verzoek als Minister van Waterstaat, werd de Raad van State *vooraf* gehoord omtrent het poldertractaat, thans goedgekeurd bij wet van 25 Juni 1906 (S. nº. 150). De Raad deed onderscheidene wijzigingen aan de hand, zoodat tot heropening van de onderhandelingen met Pruisen besloten werd. Met goed gevolg. Het ontwerp werd, *overeenkomstig 's Raads advies*, merkelijk verbeterd, en ging er bij de vertegenwoordiging zonder slag of stoot door.

rechten betreffende, regelen te worden gesteld als ten aanzien van wetten gegeven zijn, in artikel 121, 1ste lid, laatste woorden en art. 72 der Grondwet en in artikel 2 van de algemeene bepalingen van wetgeving van het Koningrijk. De Regeering, die in de Memorie van Toelichting tot het ontwerp van wet tot uitvoering van het op 17 Juli 1905 betreffende de burgerlijke rechtsvordering gesloten verdrag (Gedrukte stukken 1906/1907, 100) triumfeerend gewaagde van den laatsten twijfel, die omtrent de verbindbaarheid der tractaten is opgeheven, kan zich aan dien plicht nu niet langer onttrekken. Nu het tractaat de burgerij direct bindt, is het volstrekt noodig, dat deze op officiëele wijze verneme, dat en precies van wanneer af nieuwe normen voor haar gelden.

Eindelijk. De misstand moet worden weggenomen, dat de Nederlandsche Staatsburgers een Staatsbevel ontvangen in de Fransche taal. Op dit punt werd reeds in de zitting der 2de Kamer der Staten-Generaal van 24 Juni 1903 door den toenmaligen Minister van Justitie de aandacht gevestigd. Van tijd tot tijd treft men in de Staatscourant de mededeeling aan, dat ergens in het buitenland een Consul of Vice-Consul van Nederland is opgetreden, met wien in de Nederlandsche taal kan worden gecorrespondeerd. Dit geldt dan bij sommigen als eene aanbeveling van zulk een consulairen ambtenaar.

Maar hoe is deze vaderlijke zorg van het departement van Buitenlandsche Zaken voor personen die geen andere

taal dan Nederlandsch kennen, te rijmen met het gebruik van de Fransche taal bij de bekendmaking van een tractaat, dat naast zoo niet boven eene wet staat?

De afkondiging van het tractaat op de wijze en met de gevolgen door de wet te regelen, zal mitsdien moeten geschieden in een Nederlandschen tekst, die evenals het origineel, deel van de goedkeuringswet zal moeten uitmaken.

Bijlage I.

Arrest van den Hoogen Raad van 25 Mei 1906.

HOOGE RAAD DER NEDERLANDEN.

BURGERLIJKE KAMER.

(RAADKAMER).

Beschikking van den 25 Mei 1906.

(Opgenomen in het Weekblad van het Recht no. 8383).

Voorzitter, Mr. F. B. CONINCK LIEFSTING.

Raadsheeren: Mrs.: Jhr. P. R. FEITH, A. P. TH. EYSSELL, E. W. GULJÉ, Jhr. S. LAMAN TRIP, Jhr. D. G. VAN TEYLINGEN en Jhr. W. H. DE SAVORNIN LOHMAN.

De bepaling van art. 59 *Gw., der Koningin wetgevende bevoegdheid toekennende op internationaal privaatrechtelijk gebied, staat naast de artt.* 150 *en* 109 *Gw. en art.* 5 *Alg. Bep. van Wetg. voor het Koninkrijk.*

Bepalingen, wettelijke rechten betreffende, in verdragen met vreemde mogendheden voorkomende, zijn, mits door de Staten-Generaal vooraf goedgekeurd, door de Koningin bekrachtigd en behoorlijk afgekondigd, in Nederland verbindend zonder nadere wettelijke sanctie.

Volgens de artt. 12 *en* 13 *van het bij de wet van* 31 *Dec.* 1897 (Stbl. *n°.* 275) *goedgekeurde tractaat kan de executoirverklaring slechts betreffen de in kracht van gewijsde gegane veroordeeling in de proceskosten, maar de vraag, of als zoodanig zijn aan te merken*

de in deze zaak uitvoerbaar verklaarde besluiten van den Duitschen rechter, moet haar antwoord vinden in de uitlegging der Duitsche wet, welker toepassing niet is gesteld onder het toezicht van den Hoogen Raad.

De Hooge Raad enz.;

Recht doende op het bovenstaand verzoekschrift;

Gelet op het daartegen gerichte tegenverzoek op 10 April 1906 aan den Hoogen Raad ingediend door L. PASTINI CYRUS, ten deze woonplaats gekozen hebbende ten kantore van Mr. J. H. TELDERS, advocaat bij den Hoogen Raad;

Gelet op de conclusie van den Procureur-Generaal op 18 April 1906 aan den voet van het verzoekschrift gesteld, strekkende tot verwerping van het beroep;

Gezien de bij het verzoekschrift en bij het tegenverzoekschrift overgelegde stukken:

O. dat als eerste middel van cassatie is beweerd enz.;

O. dat dit middel zijne volledige wederlegging vindt in de in het algemeen juiste beschouwingen van het Hof, gelijk door den Procureur-Generaal bij den Hoogen Raad is aangevoerd, omtrent de door den requestrant in appel aangevoerde eerste grief, waarvan dit cassatiemiddel de herhaling is — dat toch bij art. 59 der Grondwet aan de Koningin de bevoegdheid is toegekend, verdragen met vreemde mogendheden te sluiten en te bekrachtigen met dien verstande, dat, zoo die verdragen wettelijke rechten van Nederlandsche onderdanen betreffen, zij door de Koningin niet bekrachtigd kunnen worden, dan na door de Staten-Generaal te zijn goedgekeurd en dat die voorafgaande goedkeuring geen zin zou hebben, indien het de bedoeling van art. 59 was, dat slechts door wetswijziging ten gevolge van verdragen met vreemde mogend-

heden en dienovereenkomstig verandering in wettelijke rechten der onderdanen zouden kunnen worden gebracht: — dat veeleer moet worden aangenomen, dat door art. 59 der Grondwet aan de Koningin de bevoegdheid is toegekend, om, mits zij vooraf door de Staten-Generaal zijn goedgekeurd, verdragen, waarbij wettelijke rechten van Nederlandsche onderdanen betrokken zijn, voor die onderdanen verbindend te maken, zoodat de bepaling van art. 59 der Grondwet, aan de Koningin wetgevende bevoegdheid toekennende op inter nationaal privaatrechtelijk gebied, staat naast de bepalingen van de artt. 150 en 109 der Grondwet en art. 5 der Wet, houdende algemeene bepalingen van Wetgeving van het Koninkrijk;

O. dat derhalve het beroep op schending der bij het middel aangehaalde artikelen, bepaaldelijk van art. 431 B. R. en de artt. 12 en 13 van het Verdrag betreffende het internationaal Privaatrecht en het Protocol tot aanvulling van 14 Nov. 1896 en 22 Mei 1897, bekend gemaakt door plaatsing in het Stbl. van het Besluit van 9 Mei 1899 (*Stbl.* no. 115), ongegrond is;

O. dat als tweede middel van cassatie is aangevoerd enz.;

O. omtrent dit middel dat, gelijk door den Procureur-Generaal bij den Hoogen Raad is aangevoerd, wel is waar volgens de artt. 12 en 13 van het Tractaat van 14 Nov. 1896 de executoir-verklaring slechts kan betreffen de veroordeeling in de kosten van het geding . . . in kracht van gewijsde gegaan (comdamnations aux frais et dépens du procès . . . passées en force de chose jugée); maar dat de vraag, of als zoodanig zijn aan te merken de in deze uitvoerbaar verklaarde besluiten van den Duitschen rechter, hare beantwoording moet vinden in — en door het Hof is gegrond op — de Duitsche wet,

volgens welke naar 's Hofs oordeel die besluiten zijn te beschouwen, als de onmiddellijke en noodzakelijke uitvloeisels van de vonnissen in de besluiten aangehaald en dus, in verband met die vonnissen zijn te beschouwen als veroordeelingen in de proceskosten, die naar de Duitsche wet in kracht van gewijsde zijn gegaan;

dat de beslissing van het Hof hieromtrent geen punt van onderzoek bij den Hoogen Raad kan uitmaken, omdat de toepassing van de vreemde wet door art. 165 der Grondwet en het tot uitvoering daarvan bestemde art. 99 R. O. niet onder het toezicht van den Hoogen Raad is gesteld;

O. dat als derde middel van cassatie is voorgesteld enz.;

O. omtrent dit middel.

dat door het Hof met juistheid is overwogen gelijk ook door den Procureur-Generaal bij den Hoogen Raad is aangevoerd, dat het beroep van den requestrant op art. 1552 B. W. op grond dat zekere STRAUB te Dusseldorp aanspraken heeft doen gelden op het onroerend goed, waarvan in de processen in Duitschland betaling van hem is gevraagd en dat hij dus de betaling van den koopprijs kon opschorten, niet betreft de gevraagde uitvoerbaarverklaring der proceskosten, maar de zaak zelve, en dat daaromtrent geene beslissing door den Nederlandschen rechter kan gegeven worden zonder in een nieuw onderzoek der zaak te treden, wat bij de laatste alinea van art. 431 B. R. is verboden;

O. dat de aangevoerde middelen derhalve ongegrond zijn:

Verwerpt het beroep.

Bijlage II.

Opgave van nog geldende Handels- en Scheepvaart-tractaten.

(*De nummers van het Staatsblad wijzen het K. B. van bekendmaking aan.*)

Vereenigde Staten van Amerika. 1782. Zie Verzameling VAN CITTERS. Bijlage A.

België. S. 1863, 119.

Bulgarije. S. 1897, 176.

China. S. 1865, 119. Slotprotocol van 7 September 1901 bij LAGEMANS XV, n°. 921.

Columbia. S. 1830, 6.

Congo. S. 1885, 75. Zie ook S. 1892, 92 en S. 1900, 110.

Denemarken 1701. Zie DU MONT, Corps universel du droit des Gens VIII 1, 32.

Vergelijk S. 1857, 45 en verklaring van 10 Juli 1817, LAGEMANS I, n°. 60.

Duitschland. S. 1852, 104.

Egypte. S. 1886, 110.

Frankrijk. Nota's van 1892. Staatscourant 1892, n°. 24. Vergelijk ook S. 1904, 58.

Griekenland. S. 1843, 34.

Groot-Brittannië en Ierland. S. 1837, 64 en 1891, 105.

Italië. S. 1864, 106.

Japan. S. 1897, 199.

Liberia. S. 1864, 77.

Marocco. S. 1859, 9.

Mascate. 1877. Zie Verzameling VAN CITTERS, blz. 249.
Noorwegen en Zweden. S. 1847, 71.
Oostenrijk-Hongarije. S. 1867, 90 en S. 1889. 130.
Perzië. S. 1858, 10.
Portugal. S. 1896, 89.
Rumenië. S. 1900, 8.
Rusland. S. 1846, 62.
Servië. S. 1882, 75.
Siam. S. 1862. 198.
Spanje. S. 1892, 217 j°. 1900. 78.
Turkije. Nederlandsche Staatscourant 1869,70. blz. 1836.
Zwitserland. S. 1878. 137.

Bijlage III.

OPGAVE van sedert 1850 tot 1906 bij de wet goedgekeurde tractaten niet behoorende tot de in bijlage II genoemde rubriek. De nummers van het Staatsblad wijzen het Koninklijk besluit van bekendmaking aan of voorzooveel dit niet werd aangetroffen, de goedkeuringswet, welk laatste door een † wordt aangegeven.

1. *Arbitrage.*

S. 1880, 114.
S. 1889, 104.
S. 1890, 149.
S. 1895, 142.
S. 1900, 54.
S. 1900, 125.
S. 1900, 126.
S. 1900, 163.
S. 1903, 157.
S. 1905, 249.
S. 1905, 250.

2. *Auteursrecht.*

S. 1855, 107.
S. 1859. 11.
S. 1863, 115.

3. *Belastingheffing.*

S. 1852, 53.
† S. 1891, 41.
S. 1899, 73.

4. *Besmettelijke ziekten en toelating geneeskundigen.*

	S. 1869, 104.	S. 1899, 81.
	S. 1874, 71.	S. 1900, 33.
†	S. 1884, 139.	S. 1900, 158.
	S. 1894, 148.	

5. *Grensregeling.*

S. 1860, 56.		S. 1880, 232.
S. 1867, 88.		S. 1892, 103.
S. 1868, 125.		S. 1894, 31.
S. 1869, 112.		S. 1895, 39.
S. 1872, 17.		S. 1895, 141.
S. 1874, 29.	†	S. 1905, 382.

6. *Handel, nijverheid en verkeer.*

a. Industrieële eigendom.

S. 1879, 108.	S. 1893, 55.
S. 1884, 189.	S. 1902, 177.

b. Phyloxera.

† S. 1883, 178. † S. 1889, 134.

c. Rivieren en kanalen.

(Schelde)	S. 1851, 88.
„	S. 1863, 2.
„	S. 1892, 45.
„	S. 1892, 170.

(Maas) S. 1863, 118.
„ S. 1886, 174.
(Kanaal Gent-Terneuzen) S. 1880, 82.
„ „ S. 1897, 70.
„ „ S. 1903, 258.

d. Spoorwegen.

S. 1873, 106.
S. 1874, 126.
S. 1880, 82.
S. 1892, 258.
S. 1896, 160.
S. 1896, 174.
S. 1898, 114.
S. 1901, 214.

e. Suiker.

S. 1865, 84.
S. 1903, 192.

f. Telegraafkabels.

S. 1885, 89.
S. 1888, 74.
S. 1902, 168.
S. 1905, 60.
S. 1905, 246.

g. Tollen. (Afkoop van)

S. 1857, 89.
S. 1861, 84.
S. 1863, 117.

h. Visscherij.

S. 1883, 202.
S. 1886, 118.
S. 1889, 199.
S. 1894, 59.
S. 1903, 146.

7. *Menschenhandel.*

S. 1888, 228. (1)
S. 1891, 101.
S. 1892, 92.
S. 1900, 110.

(1) De bekendmaking ging vooraf aan de goedkeuringswet. Deze volgde eerst in S. 1892, 61.

8. *Militie.*

S. 1902, 34.

9. *Privaatrecht.*

S. 1884, 227.
S. 1894, 10.
S. 1899, 115.
S. 1904, 121.
S. 1904, 128.
S. 1905, 61.
S. 1905, 251.

10. *Rechtspleging in Egypte en Tunis.*

† S. 1883, 56.
† S. 1884, 213.
† S. 1885, 56.
† S. 1891, 40.
† S. 1894, 93.
† S. 1895, 190.
S. 1905, 127.

Digitized by Google